

Constructiegrammatica als verlengstuk van de fraseologie

Matthias Hüning
(Freie Universität Berlin)

De afgelopen tien jaar is er in de taalkunde sprake van een heroverweging van de grens tussen lexicon en grammatica. Onder de noemer 'constructiegrammatica' zijn tal van taalkundigen bezig met een verschuiving van deze grens ten gunste van het lexicon. Uitgangspunt is de observatie dat ons taalgebruik in veel sterkere mate idiomatisch is dan gangbare syntactische theorieën suggereren. De 'building blocks' in taal zijn veelal grotere eenheden dan losse woorden. Taal wordt gezien als een repertoire van meer of minder complexe patronen die kunnen worden beschreven als 'constructies' met een geconventionaliseerde vorm- en een betekeniskant. Grammatica is dan een netwerk van elkaar overlappende patronen, waarbij specifieke patronen kunnen zijn afgeleid van algemenere patronen (en eigenschappen kunnen 'erven' van deze algemenere patronen). Deze patronen kunnen 'productief' worden gemaakt voor de vorming van (nieuwe) uitingen. De grens tussen lexicon en grammatica vervaagt in deze optiek en komt uiteindelijk misschien zelfs helemaal te vervallen.

Belangrijke publicaties die in dit verband telkens worden genoemd, zijn Adele Goldbergs *Constructions* (1995) en William Crofts *Radical construction grammar* (2001). Steun vindt deze visie op taal en grammatica ook in recent taalverwervingsonderzoek van vooral Michael Tomasello (vgl. Tomasello 2003). Constructiegrammatica 'has its historical roots in Berkeley and particularly in the work of Charles Fillmore' (vgl. <www.constructiongrammar.org>, geraadpleegd op 21-03-2006). Als grondleggers worden verder vaak Ronald Langacker en Ray Jackendoff genoemd.

In Nederland wordt deze nieuwe en snel groeiende tak van de taalkunde de laatste jaren vooral verdedigd door Arie Verhagen en Geert Booij. Een mooi samenvattend overzicht van de centrale kenmerken van *Constructiegrammatica en 'usage based' taalkunde* geeft Verhagen in een recente bijdrage voor *Nederlandse taalkunde* (Verhagen 2005). Ik neem Verhagens artikel als aanleiding om een paar vraagtekens te plaatsen bij de veronderstelde nieuwheid van de benadering. Daarvoor vergelijk ik een aantal van de centrale

gedachten die door ‘constructivisten’ als kenmerkend voor hun benadering worden geformuleerd met oudere inzichten, zoals die te vinden zijn in die tak van de taalkunde die zich traditioneel bezig houdt met het idiomatische karakter van talige uitingen: de fraseologie. Fraseologie wordt vaak geassocieerd met het verzamelen en classificeren van spreekwoorden en gezegdes. Dit is inderdaad een vaak aan te treffen – en in taaltheoretisch opzicht niet erg aantrekkelijke – benadering in de fraseologie, maar het fraseologische onderzoeksprogramma is veel omvattender en vertoont tal van raakvlakken met recente onderzoeksvragen in het kader van de constructiegrammatica.

Constructiegrammatica en fraseologie delen met elkaar hun belangstelling voor het idiomatische karakter van veel talige uitingen.¹ Fleischer begint zijn *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache* met de volgende zin:

Die Bereicherung des Wortschatzes einer Sprache erfolgt nicht nur durch die Bildung neuer Wörter (Neologismen), durch Entlehnung aus fremden Sprachen und den sogenannten Bedeutungswandel in bezug auf Einzelwörter, sondern auch dadurch, daß freie syntaktische Wortverbindungen, Wortgruppen, in speziellen Bedeutungen “fest” und damit zu Bestandteilen des Wortschatzes werden können. (Fleischer 1982: 7)

Deze ‘vaste’ verbindingen worden *fraseologismen* genoemd. In het *Handbuch der Phraseologie* vinden we de volgende definitie van de term *fraseologisch*:

Phraseologisch ist eine Verbindung von zwei oder mehr Wörtern dann, wenn (1) die Wörter eine durch die syntaktischen und semantischen Regularitäten der Verknüpfung nicht voll erklärbare Einheit bilden, und wenn (2) die Wortverbindung in der Sprachgemeinschaft, ähnlich wie ein Lexem, gebräuchlich ist. (Burger, Buhofer & Sialm 1982: 1; aangehaald in Burger 1998: 32)

Met deze definitie hangt samen het criterium van de gefixeerdheid, de stabiliteit van fraseologismen. Dit criterium heeft niet alleen betrekking op de vorm van fraseologismen in teksten, maar ook op de opslag ervan in het mentale lexicon:

Der Phraseologismus ist mental [...] als Einheit “gespeichert” ähnlich wie ein Wort, er kann als ganzer abgerufen und produziert werden.

¹ Mijn eigen belangstelling voor lexicologie, idiomaticiteit en fraseologie is niet in de laatste plaats gewekt door colleges die ik (bijna twintig jaar geleden) mocht volgen bij Piet van Sterkenburg. Piet heeft zich in diverse publicaties expliciet beziggehouden met fraseologische onderwerpen (vgl. o.a. Van Sterkenburg 1987, 1991, 1993) en ook in zijn *Vloeken* (Van Sterkenburg 2001) krijgen fraseologismen uiteraard de nodige aandacht. Bovendien heeft hij ook promotieonderzoek naar ‘vaste verbindingen’ begeleid (vgl. Verstraten 1992).

Im Gegensatz zu den Wörtern aber sind die meisten Phraseologismen keine “kompakten” Einheiten, sondern sie verhalten sich in mancher Hinsicht wie “normale” syntaktische Gebilde. (Burger 1998: 17)

Net als de constructiegrammatica ziet de fraseologie het bestaan van idiomatische uitdrukkingen als uitdaging van de gangbare visie op de taakverdeling tussen lexicon en grammatica. Voor de verantwoording van ons taalgebruik kennen ze allebei een grote rol toe aan het lexicon, veel groter dan gebruikelijk in recente grammaticamodellen.

In de fraseologie wordt vaak een verschil gemaakt tussen fraseologismen die (semantische) idiomatische vertonen en vaste uitdrukkingen die dat niet doen. Daarmee correspondeert een verschil tussen fraseologie in engere zin en fraseologie in ruimere zin. In deze laatste opvatting behoren ook semantisch doorzichtige uitdrukkingen als *sich die Zähne putzen / z'n tanden poetsen* (waarbij er niet of nauwelijks sprake is van semantische idiomatische) tot het domein van de fraseologie. Met betrekking tot dergelijke ‘collocaties’ constateert Burger:

Dieser phraseologische Bereich ist weitaus größer und für die Sprachverwendung wohl auch wichtiger, als man das früher angenommen hatte. (Burger 1998: 50)

Fraseologismen zijn – behalve in het geval van spreekwoorden – over het algemeen niet helemaal gefixeerd. Ze kunnen variabel invulbare lege plaatsen bevatten. Voor de verbale fraseologismen spreken Fleischer en Burger van de ‘valentie’ van een fraseologisme. Ze onderscheiden de zgn. ‘konstruktions-externe’ en de ‘konstruktionsinterne’ valentie. Intern zijn die elementen die vast en onveranderlijk zijn, extern noemt Burger de ‘Leerstellen’, de variabel invulbare verplichte zinsposities die deel uitmaken van het fraseologisme. Burger (1998: 21) geeft ter illustratie het voorbeeld *jemanden an den Bettelstab bringen* (‘iem. aan/tot de bedelstaf brengen’). Afhankelijk van het werkwoord *brengen* heeft dit ‘fraseologisme’ twee lege (externe) plaatsen:

(1) *iets/iemand* [extern] *brengt iemand* [extern] *aan/tot de bedelstaf* [intern]

Beide externe posities kunnen naar believen worden gevuld met substantieven of pronomina, waarbij het tweede argument het semantische kenmerk <menselijk> moet vertonen.

Nu is er met betrekking tot dit soort idiomatische uitdrukkingen nauwelijks discussie: vrijwel alle taalkundige theorieën gaan ervan uit dat ze (op de een of andere manier) zijn opgeslagen in het lexicon.

De verdergaande claim van de constructiegrammatica, nl. dat het hele onderscheid tussen grammatica en lexicon problematisch is, is vooral geba-

seerd op het bestaan van abstractere ‘constructies’ die toch een idiomatisch karakter hebben. Verhagen (2005) demonstreert dit o.a. aan de hand van de *schat-van-een-kind*-constructie:

- (2) een schat van een kind
die kast van een woning
zo’n reus van een hond

Verhagen stelt deze constructie schematisch als volgt voor:

- (3) [Det – N₁ – van – (een) N₂] | N₂ die in buitengewone mate kenmerkende eigenschappen vertoont van N₁ (subjectief-evaluerend)

Ook dit patroon is gekenmerkt door idiomaticiteit; ook hier hebben we te maken met ‘een conventionele verbinding van een bepaalde uitdrukking met een bepaalde betekenis’ (Verhagen 2005). In dit patroon is alleen minder lexicaal materiaal gefixeerd dan in die gevallen die wij over het algemeen onder de noemer ‘idiomatische uitdrukking’ vatten. En het gaat ook niet om een concrete betekenis, maar de geconventionaliseerde constructiebetekenis is eerder een soort ‘categoriale betekenis’ die alle realisaties van het patroon met elkaar delen. Het patroon is productief: het bevat lege plaatsen (variabelen) die productief met lexicaal materiaal kunnen worden gevuld om nieuwe instanties van het patroon te vormen.

Nu is ook dit inzicht niet bepaald nieuw. In de fraseologische literatuur is uitvoerig gediscussieerd over de aard van dergelijke abstracte patronen en over de vraag of ze thuis horen in de fraseologie. Fleischer, die deze vraag positief beantwoordt, introduceert het begrip ‘Phraseoschablone’ om dergelijke verschijnselen te verantwoorden. En hij gebruikt in dit verband ook de term ‘constructie’:

Die Konstruktionen liegen in einem Grenzbereich der Phraseologie zur Syntax. Ihre Einbeziehung in die Phraseologie ist strittig. Es handelt sich um syntaktische Strukturen – und zwar sowohl nichtprädikative Wortverbindungen als auch Satzstrukturen –, deren lexikalische Füllung variabel ist, die aber eine Art syntaktischer Idiomatizität aufweisen. Das syntaktische Konstruktionsmodell hat eine vom entsprechenden nichtidiomatischen Modell abweichende, irreguläre Bedeutung. (Fleischer 1982: 135-136)

Fleischer geeft een aantal voorbeelden van dergelijke ‘Phraseoschablonen’, waaronder ook het Duitse equivalent van de *schat-van-een-kind*-constructie, die hij formaal als volgt karakteriseert:

(4) Substantiv – von – Substantiv (bevoorzugt mit unbestimmtem Artikel)

Hij noemt tal van voorbeelden en bewijspplaatsen, waaronder *ein Betonklotz von Hotel, ein Ozean von einem Markt, dieses Bierfaß von einem Kerl*. Semantisch gaat het volgens Fleischer ‘um die tatsächliche wertende Zuordnung zum Ausdruck, vielfach als *M e t a p h e r* [...] Im Unterschied zu den sonstigen attributiven Substantivkoppelungen mit *von* steht in dieser Konstruktion das determinierte Substantiv an zweiter Stelle.’ (Fleischer 1982: 138).

Naast de *schat-van-een-kind*-constructie bespreekt Fleischer heel wat andere constructies/patronen, waaronder de volgende:

(5) Personal- / Demonstrativpronomen + *und* + Substantiv mit unbestimmtem Artikel

Du und ein Schwimmer?! Ich und ein Redner?! Der und ein Leiter?!

Die “idiomatisierte” Bedeutung liegt darin, daß im Unterschied zur regulären Bedeutung der Aufzählung (X + Y) der erstaunte Zweifel an der Zuordnung von Personalpronomen und Substantiv zum Ausdruck gebracht wird, weitergehend unter Umständen sogar eine abschätzigte Negierung. (Fleischer 1982: 138)

(6) Nicht bevoorzugt der expressiven Wertung von Personen oder Gegenständen, sondern von *S i t u a t i o n e n*, und zwar in der Regel abschätzig, dient das Modell *es + ist + zum + Infinitiv*:

Es ist zum Lachen / Davonlaufen / Heulen / Verrücktwerden! (Fleischer 1982: 138)

Fleischer rekent overigens ook meerdelige conjuncties (*entweder ... oder*) of preposities (*von ... her*) en de zgn. ‘Funktionsverbgefüge’ (*etwas ins Rollen / Rutschen / Schwanken bringen*) tot de ‘Phraseoschablonen’.

Net als de protagonisten van de constructiegrammatica wijst Fleischer trouwens ook op het verband tussen de ‘modelbetekenis’ van dergelijke ‘Phraseoschablonen’ en de categoriale betekenis in de woordvorming.² Hij wijdt een hele paragraaf (4.4.) aan dit verband: ‘Zum Modellbegriff in der Phraseologie’. Hij maakt duidelijk dat de aanname van modelleerbaarheid in de fraseologie zeer omstreden is. Het argument van de critici is hetzelfde dat ook nu vaak te horen is in verband met de constructiegrammatica:

Was als syntaktisches Strukturmodell eines Phraseologismus ausgegeben werde, sei in Wirklichkeit das syntaktische Strukturmodell der freien Wortverbindung, die dem Phraseologismus zugrunde liege. (Fleischer 1982: 197)

² Vgl. voor het verband tussen ‘constructies’ en woordvorming ook het recente werk van Geert Booij (bv. Booij 2002).

Fleischer reageert op deze kritiek met de constatering 'daß es sich in erster Linie um Modelle der Analyse, nicht Modelle der Synthese handelt' (197). Het gaat volgens hem in eerste instantie om de 'Typisierung' van bestaande fraseologismen die echter bij de vorming van nieuwe verbindingen als model kunnen dienen. Constructies kunnen dus modelkarakter hebben en het patroon kan door middel van analogie productief worden gebruikt.

Neben dem Typ der Phraseologismen *mit allen Hunden gehetzt, mit allen Wassern gewaschen* war früher auch üblich *mit allen Salben geschmiert* [...]. Danach wäre bildbar *mit allen Winden gejagt, mit allen Mitteln kuriert* u.a. Aus Phraseologismen mit der Bedeutung 'prahlen' wie *große Bogen spucken, große Reden schwingen, große Töne schwingen, große Worte machen* läßt sich ein durch *groß* + Substantiv bestimmter Typ ermitteln, dem auch Konstruktionen entsprechen würden wie *große Messer werfen, große Schuhe tragen, große Lieder singen*. (Fleischer 1982: 199-200)

De interpretatie van dergelijke nieuwvormingen zou op grond van de analogie met bestaande constructies waarschijnlijk nauwelijks tot problemen leiden. Dit brengt Fleischer weer bij de parallellen tussen fraseologie en woordvorming:

Spielt schon in der Wortbildung die *A n a l o g i e w i r k u n g* lexikalisierte Konstruktionen eine nicht zu unterschätzende Rolle, so ist diese in der Phraseologie – entsprechend der geringeren Ausprägung regulärer Modelle – noch weit größer. Ist schon in der Wortbildung die "Akzeptabilität" modellgerechter Bildungen eingeschränkt, so ist dies in weit höherem Maße in der Phraseologie der Fall. (Fleischer 1982: 201)

Dergelijke overwegingen brengen Fleischer tot de conclusie dat het hele complex van 'Phraseoschablonen' (of constructies, zo men wil) en van de modelleerbaarheid ervan 'weiterer Untersuchungen bedarf' (201).

Hier ben ik het helemaal mee eens. Volgens mij is het (bijna 25 jaar na het verschijnen van Fleischers boek) inderdaad hoog tijd om meer aandacht aan het idiomatische en het fraseologische aspect van taal te besteden. En ik ben er ook van overtuigd dat dit tot een verdere grensverschuiving tussen lexicon en grammatica ten gunste van het lexicon zal leiden. De constructiegrammatica is een poging om dit te doen en ze is als zodanig een zeer interessante en veelbelovende taalkundige stroming.

De door sommige prominente beoefenaars veronderstelde nieuwheid van de constructiebenadering is echter in mijn ogen vooral een teken van een gebrek aan kennis van ouder taalkundig werk. In veel opzichten kan deze benadering beter worden gezien als een soort renaissance van pregeneratief structureel onderzoek, onderzoek dat zeker in Europa altijd een rol is blijven spelen ondanks de dominantie van de generatieve taalkunde in de

tweede helft van de vorige eeuw. Oudere ideeën die o.a. ontwikkeld zijn in het kader van de fraseologie, krijgen nieuw leven ingeblazen, waarbij die oudere ideeën helaas maar incidenteel de aandacht krijgen die ze in mijn ogen zouden verdienen.³ Vaak wordt de relevantie van dat oudere onderzoek echter gewoon niet waargenomen.

Ik heb hier vooral Fleischer geciteerd, maar zijn inzichten staan in een Europese traditie van onderzoek die door de dominante taalkundige paradigma's wel vaker – en mijns inziens bijna altijd ten onrechte – genegeerd wordt. Dit stukje is bedoeld als een poging om deze traditie en het werk dat in het kader van de fraseologie verricht is door vooral Russische en Duitse taalkundigen, (weer) onder de aandacht te brengen. Naar mijn mening zijn de daar gestelde vragen en de bereikte resultaten van direct belang voor het onderzoek dat nu onder de noemer 'constructiegrammatica' wordt gedaan.

Wat voor zover ik zie inderdaad nieuw is, is de radicale claim van de constructiegrammatica dat uiteindelijk de hele grammatica kan worden gereduceerd tot een soort uitgebreid lexicon. Fleischer was op dit punt veel voorzichtiger. Volgens mij terecht.

Bibliografie

- Booij, G. (2002), 'Constructional Idioms, Morphology, and the Dutch Lexicon', in: *Journal of Germanic Linguistics* 14 (3), 301-329.
- Burger, H. (1998), *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin, Erich Schmidt Verlag.
- Burger, H., A. Buhofer & A. Sialm (1982), *Handbuch der Phraseologie*. Berlin, De Gruyter.
- Croft, W. (2001), *Radical construction grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford, Oxford University Press.
- Fleischer, W. (1982), *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut.
- Goldberg, A.E. (1995), *Constructions: a construction grammar approach to argument structure*. Chicago, University of Chicago press.
- Paardekooper, P.C. (1956), 'Een schat van een kind', in: *De Nieuwe Taalgids* 49, 93-99.
- Sterkenburg, P.G.J. van (1987), 'Vaste woordverbindingen (fraseologismen) en GWHN', in: *Neerlandica Wratislaviensia* 3, 27-69.
- Sterkenburg, P.G.J. van (1991), 'Naar een basis-fraseologie voor niet-moedertaalsprekers', in: *Forum der letteren* 32 (1), 35-46.
- Sterkenburg, P.G.J. van (1993), 'Gelexicaliseerde woordgroepen van het type A+N', in: *Tabu* 23 (1-2), 131-142.
- Sterkenburg, P.G.J. van (2001), *Vloeken. Een cultuurbepaalde reactie op woede, irritatie en frustratie*. Tweede, sterk gewijzigde druk. Den Haag, Sdu Uitgevers.
- Tomasello, M. (2003), *Constructing a language. A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press.

³ Zo wordt bv. door Verhagen en door Booij wel verwezen naar het onderzoek van Paardekooper naar de 'schat van een kind'-constructie (vgl. Paardekooper 1956).

- Verhagen, A. (2005), 'Constructiegrammatica en "usage based" taalkunde', in: *Nederlandse taalkunde* 10 (3/4), 197-222.
- Verstraten, L. (1992), *Vaste verbindingen. Een lexicologische studie vanuit cognitief-semantisch perspectief naar fraseologismen in het Nederlands*. Utrecht, LEed (diss. Rijksuniversiteit Leiden).

